
Leibniz egyiptomi terve (1671–1672): a szent háborútól az ökumenizmusig

A kora újkori európai politikai és filozófiai gondolkodás egyik legkiemelkedőbb alakjának, valamint a matematikai analízis atyjának is tekinthető Gottfried Wilhelm Leibniz egyiptomi tervét ismertető, annak vallási motívációit feltáró és a sok esetben ellentmondásosnak tűnő alkotói szándékokat elemző tanulmány az *Intellectual History Review* 2016. évi 4. számában jelent meg. A tanulmány szerzője, *Lloyd Strickland* brit filozófiatörténész és vallásfilozófus, a manchesteri Metropolitan University tanára. Az Egyesült Királyságban leginkább Leibniz-kutatóként ismert Strickland oktatói tevékenysége kiterjed a kora újkori európai filozófia (leginkább a korabeli német irányzatok) és vallásfilozófia különböző területeire. Mindezek mellett pedig a Leibniz-korpusz egy jelentős részének angol nyelvre történő (újra)átültetését is célul tűzte ki. A német filozófussal foglalkozó munkái között több monográfia és antológia-jellegű kötet is található, melyek elsősorban a nagy polihisztor-filozófus vallás- és természetfilozófiájával, valamint hermeneutikai kérdésekkel foglalkoznak.

A Leibniz egyiptomi terve (1671-1672): a szent háborútól az ökumenizmusig címet viselő tanulmányában Lloyd Strickland arra a feladatra vállalkozott, hogy az utókor által leginkább csak Leibniz egyiptomi terveként ismert „politikai programban” megjelenő sajátos vallási tartalmat a szerző eredeti szándékainak megfelelően kibontsa és megszabadítsa azoktól a leegyszerűsítő toposzoktól, melyeket az elmúlt egy-másfél évszázad történettudósai, vallástörténészei és vallásfilozófusai – legjobb szándékaik ellenére – pontatlanul és túlságosan leegyszerűsítő módon aggattak rá. Természetesen Strickland e tanulmány megírásakor is tisztában volt a saját korlátaival, hiszen az az olvasó számára is nyilvánvaló, hogy a történettudomány, a filozófiatörténet és a filológiai vizsgálódások határmezsgyéin mozgó témák esetében bizonyosan nem várható el, hogy a párhuzamos narratívák egymásmellettségének létjogosultságát és magától értetődő voltát elfogadó posztmodern bölcsészet- és társadalomtudományi diszciplínák művelői

olyasfajta megfellebezhetetlen axiómatikus megállapítások lefektetésére törekedjenek, mint amelyek a természettudományos kutatómódszertanok esetében evidenciaként tekinthetők. Ez természetesen semmit sem von le Strickland kutatásainak és tanulmányának értékéből, hiszen valóban újszerű megközelítésmódja sokban hozzásegítheti a témával foglalkozó kutatókat és az érdeklődő olvasókat a Leibniz különböző írásából összeálló egyiptomi tervének összetett és ellentmondásoktól sem mentes gondolati paneljének jobb megértéséhez.

A tanulmány bevezető részében a szerző röviden ismerteti Leibniz egyiptomi tervét és megalkotásának körülményeit, valamint az azokat kiváltó eseménytörténeti hátteret. Az egyiptomi terv megszövegezése több fázisban, 1671 vége és 1672 eleje között történt. Ekkoriban Leibniz a mainzi érsek és birodalmi választófejedelem, Johann Philipp von Schönborn szolgálatában állt. Az egyiptomi terv egyfajta cselekvési programnak tekinthető, melyet a szerző XIV. Lajos francia király figyelmébe ajánlott és melynek célja Egyiptom meghódítása és az Oszmán Birodalomtól való elszakítása volt. A korábbi évtizedek kutatásai a terv kidolgozását leginkább ösztönző és sürgető kiváltó okot a francia monarchia külpolitikai aktivitásában és háborús konfliktust generáló lépéseiben látták. 1671 őszen ugyanis a német államok egy részében azt gyanították, hogy XIV. Lajos hamarosan háborút indíthat Hollandia ellen. A gyanújuk be is igazolódott ugyanezen év decemberében, amikor a francia uralkodó követet küldött Schönborn választófejedelemhez, azzal a céllal, hogy ismertesse vele a „Napkirály” háborús terveit és próbálja meg elérni, hogy a mainzi érsek győzze meg a többi német államot a francia–holland háború esetén tanúsítandó semlegesség szükségesszerű voltáról. Strickland szerint a témával foglalkozó történészek többsége egyetértett abban, hogy Leibniz az egyiptomi tervét egyfajta „elterelő hadműveletnek” szánta: az volt az elsődleges célja, hogy eltérítse XIV. Lajost a Hollandia elleni háború tervétől és ezzel indirekt módon a német területeket is távol tartsa a francia seregektől és egy esetlegesen eszkalálódó katonai konfliktustól. A tanulmány szerzője által idézett kutatók (*Brigitte Saouma, T. L. Stoddart*) is úgy vélték, hogy a német filozófus „diverziós tervével” azt szerette volna elérni, hogy a franciák mind Hollandiától, mind a Rajnavidéktől távol, az európai területektől messze található Egyiptomban kössék le hadi potenciáljukat. Leibniz egyébként az Egyiptom meghódításával járó politikai és gazdasági előnyük részletekbe menő elemzése helyett leginkább a szent háború (keresztes háború) eszméjének fontosságát hangsúlyozta. Strickland szerint a tervezettel foglalkozó hagyományos megközelítések viszont elbagatellizálták ennek a vallási motívumnak a jelentőségét, hiszen

általában úgy tekintettek rá, mint egyfajta mázra, amely inkább csak a nyilvánvaló politikai célok „megideologizálását” szolgálta. *Ian Almond* például úgy vélte, hogy az egyiptomi tervnek a kereszténységet egy némileg felszínes díszítőelemként felhasználó „cinikus” jellege összekapcsolódott egy alapvetően stratégiai célokat szolgáló és teljesen világi jellegű programmal. Hozzá hasonlóan vélekedett *Ivo Budil* is, aki egyértelműen kétségbe vonta, hogy a szent háború gondolata valóban szerves részét képezte volna a tervnek. Véleménye szerint Leibniz ezt a formulát inkább azért használta, hogy Egyiptom meghódításának gondolatát így tegye elfogadhatóbbá mind Franciaország szövetségesei, mind ellenfelei számára. Velük szemben Strickland arra az álláspontra helyezkedik, hogy Leibniz valódi szándékainak megértéséhez a korábbi következtetések újragondolására és revízió alá vételére van szükség. Szerinte a tervezet vallási motívumait (vagyis inkább azok őszinte voltát) megkérdőjelező kutatók jobbra felszínesen vizsgálták azokat a különböző írásműveket, melyek együttesen alkotják az ún. egyiptomi tervet. A dokumentumok alaposabb elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy Leibniz számára a vallási motívum nem csupán felszínes mázat jelentett, hanem őszintén hitt az egyiptomi terv sikeres kivitelezése által nyerhető valóban vallási természetű eredményekben. A keresztény felekezetek közötti együttműködés és testvériség megvalósulásában reménykedett, melyet Strickland a görög *koinonia* szóval illet, illetve a „protoökumenizmus” egyfajta megnyilvánulását látja benne.

Ahogy már fentebb említettük, maga az egyiptomi terv nem egyetlen konkrét dokumentum, hanem Leibniz több írásműve alapján kikristályosodó javaslatok összessége. Ezek a művek eltérő terjedelműek és különböző stílusúak. Az 1671 decembere és 1672 nyara között íródott dokumentumok közül a legelső a „*Regi Christianissimo*” címet viseli, melyet több, rövidebb terjedelmű esszészerű írás követett. A tervet alkotó művek közül a legerjedelmesebb a XIV. Lajos számára íródott „*Iusta Dissertatio*”, melyen Leibniz még akkor is dolgozott, amikor 1672 márciusában a mainzi választó kifejezetten e terv prezentálása céljából személyes küldte Leibnizet a francia udvarba. Viszont Leibniz érkezésekor közel egyidőben kirobbant a háborús konfliktus Hollandia és Anglia között, melyhez Franciaország is csatlakozott a britek oldalán. Nem lehet biztosan tudni, hogy Leibniznek volt-e alkalma egyáltalán a terv ismertetésére a francia udvarban, az azonban bizonyos, hogy a háború ellenére sem adta fel eredeti elképzeléseit és 1672 nyarán elkészítette az egyiptomi terv rövid összefoglalásának szánt „*Breviarium*”-ot, melyet viszont már a mainzi „munkaadójának” ajánlott. Mivel ezek az írások különböző körülmények között születtek, bizonyos

szempontból akár jelentékenyebbnek tűnő különbségek is megfigyelhetőek köztük és teljesen evidens, hogy nem mindegyik eleme tükrözi egyformán Leibniz saját gondolatait. Strickland szerint a korábbi időszak kutatói sokszor talán felületesen vizsgálták a tervezetet alkotó kisebb dokumentumokat, és így valóban elnagyolt és némileg egyoldalú kép bontakozott ki a vallási motivációkat illetően. Éppen ezért a tanulmányában elsődlegesen arra figyelt, hogy a tervet alkotó művekben megjelenő vallási tartalom „fejlődéstörténetét” vizsgálja, végül pedig megpróbálja tényszerűen alátámasztani azon hipotézisét, miszerint Leibniz mindvégig a kereszténység egységén, a felekezetek közötti kölcsönös megértésen és tolerancián alapuló „protokumenizmus” következetes híve és meggyőződéses „ideológusa” volt.

A tanulmány első részében a szerző a „Regi Christianissimo” (A Legkeresztényibb királyhoz) című dokumentumot vette gorsó alá. Ezt a művet Leibniz XIV. Lajos francia királynak ajánlotta, mint az Egyiptom elleni francia invázió tervének első komolyabb manifesztumát. A nagy német filozófus ebben összefoglalta azokat a politikai-hatalmi és gazdasági következményeket, melyek Egyiptom meghódításával járnának és mind Franciaország, mind a keresztény Európa egésze számára óriási előnyöket jelentene. Az erődítményekkel ellátott Hollandia helyett sokkal ígéretesebb és könnyebben megszerezhető célpontként írta le Egyiptomot, melynek stratégiai fontosságát katonai és kereskedelmi szempontból is egyaránt hangsúlyozta. Azzal kecsegtette Lajost, hogy a terv sikeres megvalósításával ő maga lehetne „Kelet megkoronázott császára”, a francia monarchia pedig a világ döntőbírája. A temporális előnyök felsorolását követően, Leibniz a szakrális szempontok felől igyekezett pontosan megindokolni a terv szükségyszerűségét. A „mohamedán álnokság” menedékének tartott Egyiptom elfoglalását egybekötötte a Török Birodalom meggyengítésének, sőt leigázásnak szándékával. Az oszmán-törökök államának elpusztítását az emberi nem és a kereszténység egészének szempontjából is kívánatosnak tartotta. A törökökkel szembeni katonai fellépésnek az egykori kereszties hadjáratok tradíciójával való összekapcsolása egyébként egyáltalán nem számított ritka analógiának a kései középkor és a kora újkor évszázadaiban: a XIV. században írt munkájában *Marino Sanudo Torsello* és a XVI. század második felében alkotó *John Fox* is a törököket tekintette nem csupán a nyugati Katolikus Egyház, hanem az egész kereszténység legnagyobb ellenségének, akiknek a megsemmisítése tökéletesen megfeleltethető az isteni akaratnak is.

Leibniz ráadásul egy törökök ellen irányuló hadjáratról várta az európai hatalmak közötti béke beköszöntét. Azzal érvelt, hogy ha a Hollandiával való háborúskodás helyett XIV. Lajos Egyiptom elfoglalására koncentrálná

az erejét, azzal kizárólag szövetségeseket és támogatókat nyerhetne magának (a Pápaság, Itália, a Spanyol Királyság, Lengyelország és Portugália). Ezzel a lépéssel pedig a régi nagy riválisnak számító Habsburgokat is semlegesíteni tudná, sőt talán szövetséggkötésre is sor kerülhetne. Leibniz éppen ezért folyamatosan azt indítványozta, hogy az európai államok tegyenek félre minden ellentétet és közösen koncentráljanak a közös ellenség legyőzésére. Strickland kifejezetten érdekesnek találja, hogy míg a Szentföldre vezetett kereszties hadjáratok esetében, valamint a későbbi századokban Pierre Dubois, Thomas Newton és Sully hercegének terveiben a kereszténység belső békéje egyfajta előfeltételként jelent meg a katonai vállalkozások sikerének biztosítása szempontjából (felidézve II. Orbán pápa 1095-ös szavait és a negyedik lateráni zsinat vonatkozó rendelkezéseit 1215-ből), addig Leibniz tervezete a „feje tetjére állította az eredeti kereszties logikát”. Ő épp egy oszmán-törökök elleni hadi vállalkozás sikerétől várta a kereszténység belső békéjének beköszöntét, az európai hatalmak egymás kárára irányuló rivalizálásának befejeződését. Leibniz arról is biztosította Lajos királyt, hogy vállalkozása kiváltaná az összes keresztény szimpátiáját és Franciaország katonai segítségét is várhatna a többi európai államtól.

A tanulmány második részében Strickland az egyiptomi tervezet legrészletesebb és a kutatók által leggyakrabban elemzett dokumentumát, a „Justa Dissertatio”-t vizsgálja. Ebben az írásában Leibniz újra megerősítette az Egyiptom elfoglalására irányuló szent háború szükségsszerű voltát. Egyiptom megszerzésétől azt remélte, hogy leggazdagabb tartományuk elvesztésével a törököket olyan gazdasági és stratégiai veszteség érné, amelybe belerokkanna a birodalom. Új elemként jelent meg az évszázadok óta oszmán-török uralom alatt élő keresztények felszabadítása mellett, a kereszténység további területi expanziójának kívánalma (Japán, Kína, afrikai területek). Leibniz ismételen egy jól ismert toposzhoz nyúlt: a kereszties tradíciók érvkészetét felhasználva, a „hitetlenekkel” szemben az isteni akarat végrehajtására, a muszlim iga alatt sýnlődő balkáni és kis-ázsiai keresztények felszabadítására ösztökélt. A muszlimok és más hitűek keresztény hitre térítésének szándéka ugyancsak felbukkant ebben az írásában, noha ez sok szempontból legalább annyira köszönhető a korabeli misszionárius tevékenység állította követendő példának, mint az attól de facto független kereszties háborús hagyományoknak. A legfontosabb célként ezúttal is a keresztény Európa belső békéjét jelölte meg, melyet e terv sikeres végrehajtása által lehet csak elérni az adott hatalmi viszonyok között. A Nílus-menti tartomány megszerzésére irányuló francia törekvések egyúttal „összkeresztény” törekvések is lennének és a hollandokon kívül – akiknek a vállalkozás közvetlenül sértené a

kereskedelmi érdekeit – elméletben az összes európai állam támogatására, vagy legalábbis jóváhagyására számíthatnának. Ha azonban XIV. Lajos továbbra is a Hollandia elleni háború folytatását szorgalmazná, azzal csak azt érné el, hogy az európai hatalmak két táborra oszlanának, és az egyik szövetségi rendszer mindenképp Franciaország hatalmi ambícióinak próbálna gátat vetni. Strickland szerint Leibniz a *Justa Dissertatio*-ban az egyiptomi terv egy újabb vallási jellegű hasznát is kidomborította: a különböző keresztény felekezetek eljövendő együttműködését Európán belül és azon kívül is. Leibniz azt remélte, hogy a törökellenes offenzíva megindulásakor a birodalom keresztény népei egy emberként fognak fellázadni az oszmán uralom ellen, amihez végül még az etiópok, a numidiaiak és az arab törzsek is csatlakozni fognak. Abban bízott, hogy a felkelő népek, népcsoportok szükség esetén fegyverrel is csatlakoznak a francia sereghez és ezáltal a nyugati latin és a keleti ortodox kereszténység közötti együttműködés is gyakorlati alapon fog megvalósulni.

Strickland értekezésének harmadik része az 1672 nyarán készült „*Breviarium*”-ban fellelhető vallási motivációkat tárja az olvasók elé. Leibniz ezt a művét munkaadójának, a mainzi Christian von Boineburg bárónak ajánlotta. Tartalmi elemeit tekintve nagyjából hasonló a *Jussa Dissertatio*-hoz, ám annál lényegesen rövidebb, összefoglaló jellegű munka. Újszerűsége leginkább abban ragadható meg, hogy a korábbi írásokhoz képest Leibniz itt jóval nagyobb szerepet szánt a felekezeti korlátokat átlépő keresztény egység ideájára épülő koinonia (és Strickland szavaival a proto-ökumenizmus) gondolatának. Bár a dokumentum törökellenes éle vitathatatlan, a hangsúly ezúttal nem a hódítás szükségszerű voltán, hanem a szenvedő keresztények felszabadításának jogos kívánalmán és az ebből kibontakozó keresztény egységen van. Leibniz egy olyan igazságos és az isteni akaratnak megfelelő tervről írt, mely az egész emberiség számára a közjó ügyének előmozdítását jelentheti, összekapcsolva ezt a kereszténység megerősödésével és területi kiterjedésének növekedésével. A szent háború toposza így már nem is annyira az iszlámmal szembeni keresztes háborúként jelenik meg, hanem a keresztények egységét előmozdító nemes harcként.

Az utolsó szerkezeti egységben a szerző megpróbál magyarázatot találni arra, hogy az egyiptomi tervezet együttesen alkotó különböző dokumentumokban miért vannak néhol egyértelműen érzékelhető különbségek elsősorban a vallási, de részben a „profán” motivációk esetében is. Strickland alapvetően arra az álláspontra helyezkedik, mint az általa idézett *Patrick Riley* és *Daniel J. Cook*, akik szerint a „*Regi Christianissimo*” és a „*Justa Dissertatio*” bizonyos kijelentései (főleg a vallási szempontból már-már

bigottnak tekinthető, valamint az erősen hollandellenes eszmefuttatások) nem annyira Leibniz saját nézeteit tükrözik, mint inkább azt a célt, hogy minden rendelkezésre álló „érvelési eszközzel” igyekezzen elnyerni XIV. Lajos szimpátiáját és végső soron rábírja a terv megvalósítására. Leibniz tehát tudatosan próbálta kiaknázni a francia uralkodó feltételezhetően mély vallásosságát, külpolitikai téren pedig a „gloire” eszméje iránti elkötelezettségét [hol IX. (Szent) Lajos, hol pedig a makedón Nagy Sándor példáját állítva elé]. Ezt támasztja alá az is, ahogyan egy helyütt Leibniz egyfajta „milleniumi várakozás” jegyében a „keresztény aranykor” visszatérére utal: ilyen jellegű utalások egyetlen más írásában sem lelhetők fel. Mindez valóban arra utalhat, hogy szándékosan használt olyan nyelvezetet és olyan gondolati paneleket, amelyek nem annyira a saját elvei és ideái kifejezésére szolgáltak, hanem Lajos meggyőzésére irányultak. Leibniz teljes életművét alapul véve, Strickland azt a konklúziót vonja le, hogy az egyiptomi terv vallási motivációi közül némelyek egészen biztosan a saját gondolatait prezentálták (pl. a keresztény koinonia), míg mások (a törökök „elpusztításának” vágya) a francia király és bizonyos udvari körök érzelmeire apelláltak. Leibniz pontosan tudta, hogy a törökellenes retorikával könnyebben meggyőzheti XIV. Lajost a terve támogatásáról, hiszen néhány évvel korábban a francia király már katonailag is szembekerült az oszmán-törökökkel, amikor is Lipót császár megsegítésére hatezer katonát küldött Magyarországra az 1664-es háborús konfliktusok idején. Ugyanakkor az is elég valószínű, hogy Leibniz némiképp túlbecsülte a francia király törökellenes érzelmeit, hiszen hatalmas erőket megmozgató, hódító jellegű háborút egymaga nem vezetett volna az Oszmán Birodalom ellen.

Az ismert filozófus és matematikus más műveit vizsgálat alá vonva, az is nyilvánvalóvá vált Strickland számára, hogy magát Leibnizet sem fűtötte engesztelhetetlen gyűlölet a törökök iránt, sőt az egyiptomi tervet leszámítva csak a defenzív konfliktusok vállalását támogatta velük szemben. Békeidőben, különösen azután, hogy a törökveszély csökkenni kezdett, többször is kifejezte univerzális jellegű humanizmusát és azt, hogy filantróp gondolkodóként minden egyes emberi lényben Isten képmását látja. Tisztában volt azzal is, hogy a janzenistákat és a protestánsokat is üldöző XIV. Lajosra semmiképp sem hathatott valamiféle „felekezetek felett álló, a katolikusokat és a protestánsokat egyesítő univerzalisztikus kereszténység” ideájával, melyre ő maga megvalósítandó célként tekintett, ám a francia királytól a lehető legtávolabb állt. Elmondható, hogy amikor csak lehetősége adódott rá, Leibniz lelkesen támogatta az ökumenizmus különböző formáit, az 1690-es évekig elsősorban a kereszténységben belül, élete utolsó évtizedében vi-

szont már a más vallásúak vonatkozásában is (pl. a keleti vallások irányába is nyitottnak mutatkozott). Összességében a szerző megállapítja, hogy az egyiptomi tervet alkotó írásművek csak részben tükrözik Leibniz saját gondolatait, hiszen ezeket konkrét (kül)politikai események hívták életre, melyeket az ismert filozófus megpróbált a saját eszközeivel legalább részben befolyásolni és ennek érdekében szükség esetén cinizmustól és ravaszságtól sem mentesen, olyan mondatokat is papírra vetett, melyekkel ő maga nem feltétlenül tudott azonosulni. Az ökumenizmus gondolatvilágával szimpatizáló Leibniz elveit a három nagyobb mű közül a „Breviarium” adja vissza legpontosabban.

Lloyd Strickland: *Leibniz's Egypt Plan (1671–1672): from holy war to ecumenism*. [Leibniz egyiptomi terve (1671–1672): a szent háborútól az ökumenizmusig]. *Intellectual History Review*, Vol. 26, No. 4, 2016. 461–476.

Hendrik Dávid